

اعتبار سنجی روایات تفسیری علی بن ابراهیم در تفسیر قمی*

دکتر فتحیه فتاحی زاده

استادیار دانشکده الهیات دانشگاه الزهرا

Email: f.fattahizade.yahoo.com

چکیده

این مقاله اعتبار تفسیر منسوب به علی بن ابراهیم را نقد و بررسی می‌کند. تفسیر قمی موجود تلفیقی از روایات ابوالفضل العباس از علی بن ابراهیم و ابوالجارود و روایات سایر مشایخ است؛ و از طرف دیگر شیخ کلینی در کتاب **کافی** روایات تفسیری متعددی از قول استاد خود علی بن ابراهیم آورده است نویسنده روایات تفسیری علی بن ابراهیم در کتاب **کافی** را استخراج نموده و در ضمن تطبیق تک تک آنها با روایات تفسیری قمی فقط به یک مورد انطباق برخورد نموده است.

با تتبعی که در اسناد روایات تفسیری علی بن ابراهیم صورت گرفت، در سلسله اسناد راویان ضعیفی وجود دارند که به کذب، غلو و جعل حدیث متهم هستند و روشن است که توثیق علی بن ابراهیم شامل حال این افراد نخواهد شد.

با بررسی معیارهای متنی و چگونگی متن روایات تفسیری قمی مشخص شد که برخی روایات تفسیری قمی با موازین عقل و شرع سازگار نیست که از جمله آنها می‌توان به روایاتی اشاره کرد که مقام عصمت انبیا را مخدوش کرده است. یا در بسیاری از آنها دست واضعان حدیث و خرافه پردازان به خوبی نمایان است.

بر این اساس به این نتیجه دست می‌یابیم که تفسیری که در اختیار شیخ کلینی بوده، متفاوت با تفسیری است که هم‌اکنون در دست ماست.

کلید واژه‌ها: علی بن ابراهیم - تفسیر قمی - کافی - راویان ضعیف - اسرائیلیات.

مقدمه

ابوالحسن علی بن ابراهیم بن هاشم قمی از عالمان و محدثان بزرگ و موثق و از مشایخ محمد بن یعقوب کلینی (ت ۳۲۹ق) است. وی صاحب کتب متعدد و از جمله کتاب التفسیر بوده است. در این که آیا کتاب معروف به تفسیر قمی که هم‌اکنون در دست ماست، همان کتاب التفسیر است که نجاشی و شیخ طوسی و دیگران از آن یاد کرده‌اند، تردیدی جدی وجود دارد برخی در انتساب مقدمه این تفسیر به علی بن ابراهیم تردید دارند و معتقدند این مقدمه از تفسیر نعمانی است (معرفت، صیا القرآن من التحریف، ۲۲۹؛ استادی، ۱۲)؛ بنابراین، توثیق عام موجود در این مقدمه نسبت به روایان این تفسیر ارزش و اعتبار ندارد (رک قمی، ۱۵/۱). علاوه بر آنکه با تتبع در اسناد روایات این تفسیر روشن می‌شود که افراد غالی، ضعیف و جاعل حدیث در سند بسیاری از این روایات هستند. روشن است که این امر با توثیق آنها توسط شخصیتی چون علی بن ابراهیم قمی سازگار نیست.

افزون بر این، مجموع این تفسیر توسط شخصی به نام ابوالفضل العباس بن محمد بن القاسم بن حمزه بن موسی بن جعفر (علیه السلام) حکایت شده است که در کتب رجالی یادی از وی نشده است. (رک معرفت، التفسیر والمفسرون فی ثوبه القشيب، ۴۷۹/۱).

روایات این تفسیر به سه دسته تقسیم می‌شود:

۱. روایات ابوالفضل العباس از علی بن ابراهیم به سندش از امام صادق علیه السلام.

۲. روایات همین شخص به سند خود از ابوالجارود از امام باقر علیه السلام.

۳. روایات وی از سایر مشایخ حدیثی‌اش.

از آنجا که کلینی از شاگردان علی بن ابراهیم بوده و تفسیر او را در اختیار داشته است، و بررسی مقایسه‌ای روایات تفسیری علی بن ابراهیم در کافی با تفسیر قمی موجود

می‌تواند تا حدودی روشن سازد که آیا این تفسیر از علی بن ابراهیم است یا خیر؟ بررسی معیارهای متنی و چگونگی متن روایات تفسیر قمی به لحاظ همخوانی با کتاب و سنت و سایر معیارها هدف دیگر این تحقیق است. بعضی از روایات تفسیری قمی با موازین عقل و شرع سازگار نیست و به هیچ روی نمی‌توان به آنها اعتماد کرد که از جمله آنها روایاتی است که مقام عصمت انبیا را مخدوش کرده است یا اساطیر تاریخی دیگری که عقل و منطق از پذیرش آن روی گردان است (رک، معرفت، *التفسیر والمفسرون فی ثوبه القشيب*، ۱/۴۸۵-۴۸۰).

اعتبار سنجی روایات تفسیری علی بن ابراهیم فقط به بررسی آن دسته از روایاتی می‌پردازد که منسوب به علی بن ابراهیم است. با بررسی سندی و متنی، این روایات مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

۱. بررسی تطبیقی روایات تفسیری علی بن ابراهیم در کافی و تفسیر قمی

با تتبع در کتاب کافی مشخص شد که مرحوم کلینی در ضمن سه کتاب اصول، فروع و روضه، ۲۷۹ روایت تفسیری از علی بن ابراهیم قمی نقل کرده است. این روایات، یک به یک از نظر سند و متن، با آنچه در ذیل آیات مربوط در تفسیر قمی آمده مقایسه شد.

تنها در بیست مورد روایات تفسیری علی بن ابراهیم در کتاب کافی با روایات علی بن ابراهیم در تفسیر قمی موجود به نحوی مشابهند. این شباهت به چند گونه است که در پی می‌آید.

۱-۱ انطباق کامل از نظر سند

فقط یک مورد از حیث سلسله سند بر هم منطبق هستند:

کافی، ج ۵، ص ۴۴۲، روایت ۹: محمد بن یحیی عن احمد بن محمد و علی بن

ابراهیم عن ابيه جميعاً عن ابن محبوب عن هشام بن سالم عن بريد العجلي قال: سألت ابا جعفر عن قول الله «وهو الذي خلق من الماء بشراً فجعله نسباً وصهراً»

تفسیر قمی، ج ۲، ص ۹۱: حدثنی ابی عن الحسن بن محبوب عن هشام بن سالم عن بريد العجلي عن ابی عبدالله قال سألته عن قول الله «و هو الذي خلق من الماء بشراً فجعله نسباً و صهراً» ملاحظه می شود در همین مورد نیز روایت کافی از امام باقر علیه السلام و روایت تفسیر قمی از امام صادق علیه السلام است.

۲-۱ اختلاف سلسله سندها در یک راوی

در چهار مورد، سلسله سندها در یک راوی اختلاف می یابند. دو مورد از آن را به عنوان نمونه ذکر می کنیم:

الف) کافی، ج ۲، ص ۳۵۷، روایت ۲: علی بن ابراهیم عن ابيه عن ابن ابی عمیر عن بعض اصحابه عن ابی عبدالله علیه السلام قال: من قال فی مومن مارأته عیناه و سمعته اذناه فهو من الذين قال الله: «

تفسیر قمی، ج ۲، ص ۷۶. حدثنی ابی عن ابن ابی عمیر عن هشام عن ابی عبدالله علیه السلام قال: من قال فی مومن مارأت عیناه و ما سمعت اذناه کان من الذين قال الله فیهم «ان الذين يحبون ان تشیع الفاحشه ...».

ب) کافی، ج ۸، ص ۳۶۴، روایت ۵۴۴: علی بن ابراهیم عن ابيه عن حماد بن عیسی عن ابراهیم بن عمر الیمانی عن ذکره عن ابی عبدالله علیه السلام فی قول الله «و فقال هو رسول الله».

تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۰۹: حدثنی ابی عن حماد بن عیسی عن ابراهیم بن عمر الیمانی عن ابی عبدالله علیه السلام فی قوله: «قدم صدق عند ربهم» قال هو رسول الله (ص).

۳-۱ اختلاف سلسله سند در بیش از یک راوی

در ده مورد، اختلاف سلسله سند در بیش از یک راوی است. به جهت رعایت اختصار به ذکر دو نمونه اکتفا می‌شود:

الف) کافی، ج ۱، ص ۲۷۳، روایت ۳: علی بن ابراهیم عن محمد بن عیسی عن یونس عن ابن مسکان عن ابی بصیر قال: سألت ابا عبدالله علیه السلام عن قول الله عزوجل

تفسیر قمی، ج ۱، ص ۴۱۶: حدثنی ابن عن ابن ابی عمیر عن ابی بصیر عن ابی عبدالله علیه السلام.

ب) کافی، ج ۱، ص ۳۸۴، روایت ۸: علی بن ابراهیم عن ایبه قال: قال علی بن حسان لابی جعفر علیه السلام یا سیدی ان الناس ینکرون علیک حدیثه سنک. فقال: و ما ینکرون من ذلك قول الله؟: لقد قال الله عزوجل لنبیہ (ص) «

تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۵۹: قال علی بن ابراهیم حدثنی ابی عن علی بن اسباط قال قلت لابی جعفر الثانی علیه السلام یا سیدی ان الناس ینکرون علیک حدیثه سنک قال و ما ینکرون علی من ذلك فوالله لقد قال الله لنبیہ (ص) «قل هذه سبیلی...».

۴-۱ حذف سلسله سند در تفسیر قمی

در پنج مورد، حدیث از قول علی بن ابراهیم در تفسیر قمی نقل شده و زنجیره راویان حذف گردیده است. البته در چهار مورد، سلسله سند در کتاب کافی آمده و در یک مورد مرحوم کلینی نیز تصریح به رفع نموده است. از این مورد نیز دو نمونه یاد می‌کنیم:

الف) کافی، ج ۱، ص ۱۶۳، روایت ۴: علی بن ابراهیم عن محمد بن عیسی عن یونس بن عبدالرحمن عن ابن بکیر عن حمزه بن محمد عن ابی عبدالله علیه السلام قال: سألته عن قول الله و هدیناه النجدین «قال: نجد الخیر و الشر».

تفسیر قمی، ج ۲، ص ۴۲۰: قال علی بن ابراهیم فی قوله « بیناله طریق الخیر و الشر.

ب) کافی، ج ۲، ص ۱۶، روایت ۵: علی بن ابراهیم عن ابیه عن القاسم بن محمد عن المنقری عن سفیان بن عیینه عن ابی عبدالله علیه السلام سأله عن قول الله عزوجل «

تفسیر قمی، ج ۲، ص ۹۹، قال علی بن ابراهیم فی قوله «

«.

بر این اساس، به نظر می‌رسد که مستند شیخ کلینی، روایات موجود در تفسیر قمی نبوده است و تفسیری که در اختیار شاگرد بوده است متفاوت از تفسیر موجود است. اما داوری دقیق‌تر زمانی امکان‌پذیر است که حال راویان در سلسله اسناد روایات تفسیری علی بن ابراهیم به لحاظ وثاقت و عدم وثاقت بررسی شود. محدث قمی در مقدمه تفسیر آورده است:

«و نحن ذاکرون و مخبرون بما ینتهی الینا من مشایخنا و ثقافتنا عن الذین فرض الله طاعتهم ... (قمی، ۴/۱).

در مورد حدود و گستره این توثیق میان عالمان اختلاف رأی وجود دارد.

۱. برخی آن را منحصر در مشایخ علی بن ابراهیم می‌دانند که بی‌واسطه از آنان روایت کرده است و معتقدند به همین دلیل در عبارت علی بن ابراهیم، ثقافت بر مشایخ عطف شده است تا بفهماند که بدون واسطه از هر کس روایت کرده است، در زمره ثقافت است چون با واسطه از ضعف روایت کردن اشکالی ندارد. روشن است که در اسناد قمی، راویانی هستند که قابل اعتماد نمی‌باشند (رک سبجانی، ۳۲۰).

۲. دسته دیگر آنرا به تمام کسانی که در سلسله سند آن بزرگوار واقع شده است، تعمیم می‌دهند، به این دلیل که فرقی میان تصریح به وثاقت شخص معین به دلالت مطابقی با توثیق او به طور ضمنی نمی‌باشد (فضلی، ۱۳۳).

شیخ حر عاملی گفتار علی بن ابراهیم در مقدمه تفسیر را تصدیق کرده و آن را گواه بر این مطلب می‌داند که روایات از طریق راویان ثقه از ائمه (ع) صادر شده است (حرعاملی، ۲۰/۴۳).

علامه مامقانی از علمای رجال نیز این مبنا را پذیرفته است. زیرا در بحث وثاقت ابراهیم بن هاشم، چند دلیل اقامه کرده است که یکی از آنها این نکته است که وی در سلسله سند روایات علی بن ابراهیم واقع شده است (مامقانی، ۱/۳۷).

و بیشتر روایات علی بن ابراهیم از پدرش، ابراهیم بن هاشم است که در حدود ۶۲۱۴ روایت است. این در حالی است که علی بن ابراهیم از سایر مشایخ خود به مراتب کمتر روایت کرده است. از محمد بن عیسی ۴۸۶ مورد - از محمد بن عیسی بن عبید یقطینی ۸۲ مورد - از هارون بن مسلم ۸۳ مورد - از صالح بن سندی ۶۳ مورد گزارش شده است (رک خوئی، ۱۱/۱۹۵؛ سبحانی، ۳۱۰).

در میان معاصران، آیه ... خوئی توثیق علی بن ابراهیم را عام دانسته و شامل همه کسانی می‌داند که در سلسله سند روایات وی قرار گرفته است و می‌نویسد:

این عبارت به روشنی دلالت دارد بر این که او روایاتش را از معصوم نقل می‌کند و این روایات به طریق صحیح به او رسیده است پس حکم به وثاقت کسانی می‌شود که علی بن ابراهیم آنها را توثیق کرده است مگر آن که معارض داشته باشد (خوئی، ۱/۵۰).

وی در ادامه می‌افزاید:

برخی تصور کرده‌اند که این توثیق اختصاص به مشایخ آن بزرگوار دارد، حال آنکه بعید است چنین باشد زیرا خلاف ظاهر لفظ است (همان).

یکی دیگر از فقهای معاصر، این مبنا را پذیرفته است و ذیل روایتی می‌نویسد: مناقشه در سند روایت به جهت یکی از راویان به نام ابوریع، پذیرفتنی نیست زیرا وی در سلسله سند روایات علی بن ابراهیم واقع شده است (فاضل لنکرانی، ۱/۱۸۷).

و در مورد روایت دیگری می‌نویسد:

سلام بن مستنیر گرچه به توثیق عام در تفسیر قمی، ثقه است و درباره او مذمتی وارد نشده است، به دلیل تعارض متنی روایت با سایر روایات، عمل به آن جایز نیست (همان، ۵/۴۰۲).

حال سئوالی که مطرح می‌شود این که کدام نظریه به حقیقت نزدیک‌تر است و در واقع با اشکالات کمتری مواجه است؟ تتبع در اسناد روایات تفسیری علی بن ابراهیم پاسخ این سؤال را روشن خواهد نمود. در سلسله اسناد، راویان ضعیفی وجود دارند که به کذب، غلو و جعل حدیث متهم هستند از جمله:

سلیمان بن داود منقری علامه از قول ابن غضائری می‌گوید: وی جداً ضعیف است، قابل اعتماد نیست و در مسائل مهم، حدیث جعل کرده است (حلی، ۴۵۹). مجلسی در وجیزه نیز وی را تضعیف کرده است. البته آقای خوئی به استناد توثیق علی بن ابراهیم، وی را ثقه دانسته است (خوئی، ۸/۲۵۸).

سلیمان دیلمی نیز راوی دیگری است که نجاشی او را غالی و کذاب معرفی کرده است و می‌نویسد: پسرش محمد هرگاه به صورت منفرد روایتی را نقل کند، بدان عمل نمی‌شود (نجاشی، ۱۸۲).

سفیان بن عیینه: علامه در موردش می‌نویسد: لیس من اصحابنا ولا من عدادنا (حلی، ۴۵۸).

کشی هم روایتی نقل کرده است که وی در مقام اعتراض به امام صادق (ع) عرضه می‌دارد که چرا علی (ع) لباس خشن می‌پوشید اما شما لباس فاخر به تن می‌کنید؟! امام (ع) نیز با توجه به مقتضیات زمان پاسخ او را می‌دهد (کشی، ۴۵۴).

آقای خوئی با بررسی مجموع اقوال و قرائن موجود، وی را تضعیف کرده است (خوئی، ۸/۱۵۸).

علی بن ابی حمزه: علامه درباره او می‌گوید: جداً ضعیف است (حلی، ۷۹) کشی

از ابن مسعود از علی بن حسن بن فضال نقل می‌کند که کذاب و متهم است (کشی، ۵۰۱).

ابن غضائری در مورد فرزندش حسن می‌گوید: پدرش از وی موثق‌تر است. روشن است که مقصود ابن غضائری آن است که فرزند ضعیف‌تر از پدر است والا این گفته دلیل بر وثاقت پدر نیست (خوئی، ۲۲۵/۱۱).

آقای خوئی معتقد است با اینکه این راوی در سلسله سند تفسیر علی بن ابراهیم و اسناد کامل الزیارات واقع شده است و آن دو شهادت داده‌اند که فقط از ثقات روایت می‌کنند اما چون با گفته علمای رجال از جمله ابن فضال که وی را کذاب دانسته است، در تعارض است؛ نمی‌توان به وثاقت او حکم کرد و باید با او معامله راوی ضعیف نمود (همان، ۲۲۶).

امام خمینی «ره» نیز در مورد روایتی که وی از راویان آن است، می‌فرماید: در سند این روایت کسی نیست که قابل خدشه باشد مگر علی بن ابی حمزه که بنابر قول مشهور، ضعیف است (خمینی، ۴۶۸/۲).

علی بن حسان هاشمی: نجاشی وی را تضعیف کرده است و از برخی اصحاب نقل کرده که اوغالی و فاسد الاعتقاد است و کتاب تفسیر باطنش آشفته است (نجاشی، ۲۵۱).

ابن غضائری نیز وی را ضعیف شمرده است. کشی از محمد بن مسعود نقل کرده از ابن فضال پرسیدم از کدام علی بن حسان سؤال کنم؟ (واسطی یا هاشمی) جواب داد: واسطی تقه است اما هاشمی، واقفی و کذاب است (کشی، ۵۰۸).

آیه الله خوئی در مورد این راوی نیز تصریح می‌کند با این که وی در سلسله سند تفسیر قمی آمده است اما به دلیل معارضه با شهادت نجاشی و ابن غضائری به ضعف او و گفته ابن فضال مبنی بر کذاب بودنش، حکم به وثاقت او نمی‌شود (خوئی، ۳۱۹/۱۱-۳۱۲).

مفضل بن صالح: نجاشی او را تضعیف کرده (نجاشی، ۴۱۶) ابن غضائری و علامه حلی او را ضعیف، کذاب و جاعل حدیث معرفی کرده‌اند (حلی، ۵۱۸). یحیی بن اکثم: از قضات عامه است و با امام جواد (ع) مناظره داشته است. از روایات چنین برمی‌آید که وی فردی خبیث و مخالف ائمه (ع) بوده است (خوئی، ۲۰/۳۳-۳۴).

یونس بن ظبیان: او کسی است که نجاشی درباره‌اش می‌نویسد: ضعیف جداً لا یلتفت الی مارواه کل کتبه تخلیط (نجاشی، ۴۴۸). ابن غضائری او را وضاع و غالی می‌داند. فضل بن شاذان او را در زمره کذابین مشهور دانسته و امام رضا (ع) نیز او را لعن کرده است (حلی، ۵۲۷).

حال با وجود روایان غالی، کذاب و جاعل حدیث چگونه می‌توان توثیق علی بن ابراهیم را به همه روایان سلسله اسنادش تعمیم داد؟ با توجه به چند نفر از روایان ضعیف که در این نوشتار بدان اشاره شد و سایر روایانی که ضعیف و غیر ثقه بوده و در سلسله اسناد روایات تفسیری قمی جای دارند؛ رأی کسانی که توثیق علی بن ابراهیم را محدود به مشایخ او دانسته‌اند، مقرون به صواب خواهد بود و روشن است که توثیق شخصیتی مانند علی بن ابراهیم شامل چنین افرادی نمی‌شود.

یادآوری این نکته لازم است که در اعتبار سنجی یک اثر حدیثی تنها نقد سندی نمی‌تواند تمام موارد سقم و کذب را بشناساند زیرا چه بسا سلسله سند روایاتی توسط جاعلان حدیث به روایان موثق نسبت داده شده باشد که در این صورت راه شناخت صحت و سقم حدیث، نقد متن و محتوای روایت است. براین اساس، روایات تفسیری علی بن ابراهیم از لحاظ متنی هم ارزیابی می‌شود.

۲. بررسی متنی روایات تفسیری علی بن ابراهیم

تأثیر اسرائیلیات را بر روایات تفسیری علی بن ابراهیم نمی‌توان نادیده گرفت. اثر

شگرف داستانها بر روان انسان و نقشی که داستانهای عبرت‌انگیز در هدایت انسان ایفا می‌کند، سبب شده تا بخش زیادی از آیات الهی به بیان تاریخ گذشتگان اختصاص یابد. هدف قرآن کریم از بیان سرگذشت انبیا، معرفی الگو و روش مناسب زندگی برای انسانهاست. قرآن کریم در این باره می‌فرماید:

(یوسف: ۱۱)

در سرگذشت آنها درس عبرتی برای صاحبان اندیشه است.

انبیا آمده‌اند تا با ارائه الگویی کامل، انسان‌ها را به مسیر کمال سوق دهند. آنها تجسم فضایل اخلاقی و انسانی بودند تا مردم خود را بر عیار آنان زنند. درست به دلیل همین نقش آفرینی انبیا در طول تاریخ، اسرائیلیات آفرینان و افسانه‌پردازان جهت تهاجم خود را به سمت آن اُسوه‌های کامل برده و تلاش کرده‌اند تا چراغ هدایت آنان را خاموش کنند. روشن است که توطئه جاعلان حدیث و راویان اسرائیلی در به تصویر کشیدن چهره‌های ضد اخلاقی از انبیا در افکار عمومی بی‌تأثیر نبوده و این نسبت‌های ناروا گاه تا آنجا پیش رفته است که در بطن روایات تفسیری و در کنار کلام پروردگار جای گرفته است. در این نوشتار نمونه‌هایی از این روایات تفسیری را استخراج کرده و به نقد و بررسی آنها می‌پردازیم.

در روایت تفسیری علی بن ابراهیم که آن را به امام باقر(ع) منسوب کرده‌اند، ذیل آیات ۱۸۹ و ۱۹۰ سوره اعراف آمده است: آن‌گاه که حوا باردار شد. ابلیس نزد او آمد و گفت: اگر فرزندت را عبدالحارث (بنده شیطان) بنامی او زنده خواهد ماند و گرنه پس از ۶ روز از دنیا خواهد رفت. حوا دچار تردید شد و به آدم خبر داد. آدم گفت: به این تهدید اعتنا نکن، امید است که فرزندمان زنده بماند. اما فرزندشان پس از ۶ روز از دنیا رفت. بار دیگر که حوا حامله شد، ابلیس نزد او آمد و او را تهدید کرد که اگر از پذیرش درخواست او سرپیچی کند، فرزندش صورت حیوانی (گاو - گوسفند و ...)

خواهد گرفت. دل آدم و حوا از گفته ابلیس لرزید. هنگام وضع حمل ابلیس همان سخنان را تکرار کرد و به حوا پیشنهاد کرد در صورتی که آدم این سخن را نپذیرفت، با او قطع رابطه کند. او نیز درخواست شیطان را با آدم در میان گذاشت و آدم را تهدید کرد که اگر نام فرزندمان را عبدالحارث نگذاری، پیوندی میان من و تو نخواهد بود. آدم پذیرفت و به حوا گفت: اما بدان که تو عامل معصیت و فریب من بودی. چون فرزند متولد شد و زنده ماند، روز هفتم نامش را عبدالحارث گذاشتند (قمی، ۱/۲۵۲-۲۵۱). بهترین دلیل بر بطلان روایت، مضمون آن است، چرا که به گفته‌ی یکی از مفسران، زشتی چنین درخواستی برای هر انسان عاقلی روشن است، حال چگونه ممکن است حضرت آدم با وجود مقام پیامبری و داشتن علوم فراوان به زشتی نامگذاری فرزند خود به عبدالحارث (بنده شیطان) پی نبرد (رازی، ۱۵/۸۶). علاوه بر این، روایت مزبور مشتمل بر کرامت شیطان است که با نامگذاری این فرزند به نام او، برخلاف فرزندان گذشته او زنده ماند! (جمعی از نویسندگان، ۵۴/۷).

سوم آنکه در روایت، حوا عامل گناه و فریب آدم معرفی شده است. درحالی که ردپای این تفکر را می‌توان در کتابهای تحریف شده جستجو کرد (سفر پیدایش، ۳: ۱۲ و ۱۳؛ رساله پولس به تیموتائوس ۱۲: ۱۴ و ۱۴). و اما در قرآن کریم هیچ‌گاه فریب آدم به عهده حوا گذاشته نشده است و نقش آدم و حوا را در پذیرفتن خدعه شیطان به طور یکسان و برابر مطرح می‌کند (بقره: ۳۶-۳۵؛ اعراف: ۲۰-۱۹؛ طه: ۱۲۱-۱۲۰).

علامه طباطبایی درباره روایات شرک آدم و حوا می‌نویسد:

همه این احادیث جعلی است و از دسیسه‌هایی است که اسرائیلی‌ها در روایات ما وارد کرده‌اند (طباطبایی، ۵۶۵/۸).

و نیز ذیل آیه «و لقد همت به وهم بها لولا أن رأى برهان ربه» (یوسف: ۲۴) نسبت‌های ناروایی به حضرت یوسف داده‌اند. از جمله در روایت تفسیری علی بن ابراهیم به امام صادق (ع) نسبت داده شده که فرمود: هنگامی که یوسف مهبای گناه شد زلیخا

برخاست و بر بتی که در گوشه خانه‌اش بود، پارچه‌ای انداخت. یوسف گفت: چه می‌کنی؟ گفت: پارچه‌ای را بر بت انداختم تا ما را نبیند، چون شرم دارم که مرا در این حال ببیند یوسف گفت: تو از بتی که نمی‌شنود و نمی‌بیند شرم می‌کنی و من از خدای خودم شرم نکنم؟ این بود آن برهانی که دید(قمی، ۱/۳۴۴).

این داستان از اسرائیلیات و داستانهای یهود سرچشمه می‌گیرد. چرا که پوشاندن بت توسط زلیخا به دلیل شرم و حیا داستانی است که در مدراش تنهوما^۱ و در بخش‌هایی از تورات آمده است(خزائلی، ۶۷۴).

آیات ۲۱ تا ۲۶ سوره ص آزمایش حضرت داود را گزارش کرده است؛ در تفسیر این آیات نیز روایات اسرائیلی به چشم می‌خورد.

در روایت مسندی به امام صادق(ع) نسبت داده شده که فرمود: حضرت داود(ع) خطاب به خداوند گفت: چرا انبیاء را حمد و ثنا نمودی و مرا خیر؟ خداوند به او وحی کرد که آنان بندگان هستند که در معرض امتحانها قرار گرفتند و بلیه‌ها را تحمل کردند. داود گفت: مرا نیز آزمایش کن تا صبر پیشه سازم. خداوند وحی کرد که تو را فلان سال و ماه و روز می‌آزمایم. چون آن روز فرا رسید، داود وارد محراب شد و به عبادت مشغول شد. در این اثنا (شیطان) به صورت پرنده‌ای که بالهایش از زمرد سبز و پاهایش از یاقوت قرمز و سر و منقارش از مروارید و زبرجد بود، آمد و پیش روی داود قرار گرفت. داود برخاست که پرنده را بگیرد اما پرنده پرواز کرد و روی دیوار همسایه نشست داود رفت تا آن را بگیرد. در این لحظه از بالای بام زنی را دید که مشغول شست‌وشوی خود بود. چون زن او را دید خود را با موهایش پوشاند. رفتار آن زن رغبت داود را نسبت به آن زن افزود و داود فریفته محبت وی شد. درخصوص او جست‌وجو کرد و دریافت که شوهرش اوریا در فلان اردوگاه است. داود کسی را فرستاد تا به فرمانده اردوگاه دستور دهد که اوریا را سوی دشمن بفرستد و او را

۱. Tenhoma

پیشاپیش تابوت عهد قرار دهد. دوبار این دستور تکرار شد و اوریا هر بار با پیروزی از جنگ باز می‌گشت برای بار سوم فرمان صادر شد، در این بار اوریا کشته شد و داود زن را هنوز به تزویج درنیاورده بود (چون زن در عده به سر می‌برد) که خداوند دو فرشته به صورت انسان فرستاد... (قمی، ۲۰۵/۲ - ۲۰۳). همانطور که در برخی تفاسیر وارد شده است (طباطبایی، ۳۱۳/۱۷؛ ابن کثیر، ۳۱۹/۴). سرچشمه این نوع روایات را باید در تورات تحریف شده، جستجو کرد (سموئیل، ۱۱:۲).

سیاق آیات گواه بر جعلی بودن این گونه روایات است، زیرا خداوند قبل از داستان آزمون داود (ع)، این پیامبر را با بهترین اوصاف مورد حمد قرار داده است. و به گفته مفسران، خداوند ده ویژگی برجسته را در آغاز این داستان به آن حضرت نسبت داده است (رک: طباطبایی، ۳۱۶/۱۷؛ رازی، ۱۸۳/۲۶). علاوه بر اینکه مقام عصمت انبیا را نیز مخدوش می‌سازد و این اصل را زیر سؤال می‌برد. شیخ طوسی در این باره می‌گوید: آنچه برخی داستان‌سرایان جاهل در مورد عشق داود به همسر اوریا نقل کرده‌اند، داستان‌هایی ساختگی و باطل است. علاوه بر آن، از جمله خبرهای واحدی است که ریشه و اساسی ندارد... چرا که خداوند انبیا را از این آلودگیها منزّه داشته و در منزلت و مقام آنان می‌فرماید: و لقد اخترناهم علی علم علی العالمین (دخان: ۳۲). بنابراین چگونه می‌توان انتظار داشت خدای تعالی کسی را که (به گمان قصه‌پردازان) عاشق زنی از زنان دوستانش می‌شود و برای رسیدن به او شوهرش را در معرض کشته شدن قرار می‌دهد، به پیامبری برگزیند و او را بر همگان برتری بخشد و مورد حمد و ثنای خود قرار دهد؟! چنین سخنانی را کسانی بر زبان می‌رانند که از شأن و مقام انبیا بی‌خبرند (۵۵۴/۸).

و در ذیل داستان بیماری ایوب که در آیات ۴۱ تا ۴۴ سوره ص آمده است داستان‌های مفصلی در ابتلای آن حضرت به انواع مصایب و بیماریهای سخت نقل شده است. از جمله در تفسیر قمی که ابوبصیر از امام صادق (ع) درباره علت ابتلای حضرت ایوب (ع) سؤال می‌کند و آن حضرت می‌فرماید:

روح حسادت ابلیس به دلیل شکرگزاری بی حد ایوب برانگیخته شد و تصمیم گرفت تا او را غرق مصایب کند تا راه ناسپاسی در پیش گیرد. بدین جهت از خدا خواست تا او را بر اموال و اولاد ایوب مسلط گرداند. و چون به مقصود خود دست نیافت از خدا خواست تا بر بدن ایوب مسلط شود. خداوند نیز ابلیس را بر بدن ایوب جز بر عقل و چشمش مسلط کرد. سپس ابلیس در وجود ایوب دمید و از سر تا پای ایوب زخمی شد و کم کم در بدن ایوب کرم به وجود آمد. هرگاه کرمی از بدن ایوب به زمین می افتاد آن را سر جای خود می گذاشت و می گفت: برگرد به جایی که پروردگارت تو را آفریده است.

بوی تعفن بدنش را فرا گرفت، به این دلیل اهل قریه او را از قریه بیرون بردند و در مزبله‌ای افکندند و جز همسرش کسی به ایوب نزدیک نمی شد... (قمی، ۲۱۱/۲ - ۲۱۰).

سید مرتضی در رد این روایت موهون و روایات مشابه می نویسد:

چگونه می توان به روایت چنین افرادی که عقلشان تا این حد تنزل یافته که این کفریات و موهومات را پذیرفته اند، اعتماد کرد؟ چه طور سخنان کسانی که معتقدند خدا ابلیس را بر بنده اش مسلط کرد (تا هر چه می خواهد با وی انجام دهد) مورد اعتماد خواهد بود؟ ... البته ما منکر آن نیستیم که آن حضرت به بیماریهای سخت گرفتار آمد. آنچه مورد انکار ماست انزجار و تنفر قوم ایوب (ع) از وی به دلیل بیماریهای مسمئزکننده است زیرا این امر با فلسفه رسالت پیامبر سازگار نیست (سیدمرتضی، ۹۳-۹۲).

نتیجه گیری

نتایج به دست آمده از این تحقیق به شرح زیر است:

۱. روایت تفسیری علی بن ابراهیم در کتاب کافی مجموعاً ۲۷۹ مورد است که از

- این مجموعه ۵۳ مورد اصلاً در تفسیر قمی نیامده است.
۲. از ۲۲۶ مورد باقی مانده فقط در بیست مورد روایات تفسیری علی بن ابراهیم در کافی با روایات تفسیری او در تفسیر قمی به نحوی مشابهت دارند.
۳. از بین موارد مشابه، فقط در یک مورد از حیث سلسله سند برهم انطباق دارند. نظر به این که از موارد معدود همگون در پنج مورد سلسله سند در تفسیر قمی نیامده، معلوم نیست مستند مرحوم کلینی همین روایات موجود در تفسیر قمی باشد و در سایر موارد نیز با توجه به اختلاف در زنجیره حدیث، باز استناد مؤلف کافی به روایات تفسیر قمی، مردد می نماید.
۴. وجود راویان غالی، کذاب و جاعل حدیث در سلسله اسناد روایات تفسیری قمی، مفهوم توثیق علی بن ابراهیم در مقدمه تفسیر را تبیین می کند که دامنه آن قابل تعمیم نبوده و تنها مشایخ وی را دربرمی گیرد.
۵. وجود اسرائیلیات و روایاتی که در مقیاس معیارهای متنی به هیچ وجه قابل اعتنا و اعتماد نیست، اعتبار تفسیر قمی موجود را زیر سؤال می برد.

منابع

قرآن کریم

- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، *تفسیر القرآن العظیم*، ترکیه، دارالدعوى، ۱۴۰۸ق.
- استادی، رضا، *آشنایی با تفاسیر قرآن و مفسران*، قم، مؤسسه در راه حق، ۱۳۷۷ش.
- جمعی از نویسندگان، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ش.
- حر عاملی، محمد بن حسن، *وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*، تحقیق عبدالرحیم ربانی شیرازی، تهران، کتابفروشی اسلامیه، ۱۳۶۷ش.
- خزائلی، محمد، *اعلام قرآن*، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۵ش.
- خمنی، روح الله، *البیع*، قم، موسسه اسماعیلیان، ۱۴۱۰ق.

- خوئی، ابوالقاسم، *معجم رجال الحديث*، بیروت، دارالزهراء، ۱۴۰۹ق.
- رازی، فخرالدین، *التفسیر الكبير*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی تا.
- سبحانی، جعفر، *کلیات فی علم الرجال*، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۴ق.
- طباطبایی، محمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بنیاد علمی و فرهنگی نهج البلاغه، ۱۳۶۳ش.
- طوسی، محمدبن حسن، *التبیان فی تفسیر القرآن*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی تا.
- علامه حلی، حسن بن یوسف، *کتاب الرجال*، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۳ش.
- علم الهدی، علی بن حسین، *تنزیه الانبیاء*، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۰۹ق.
- فاضل لنکرانی، محمد، *تفصیل الشر فی شرح تحریر الوسيله*، بی جا، دارالتعارف، ۱۴۱۸ق.
- فضلی، عبدالهادی، *اصول علم الرجال*، بیروت، مؤسسه ام القرى، ۱۴۱۶ق.
- قمی، علی بن ابراهیم، *تفسیر قمی*، بیروت، مؤسسه اعلمی، ۱۴۱۲ق.
- کشی، محمد بن عمر، *اختیار معر الرجال*، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۲۴ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، تهران، دارالکتب الاسلامی، ۱۳۶۳ش.
- مامقانی، عبدالله، *تنفیح المقال*، چاپ سنگی.
- معرفت، محمد هادی، *التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشيب*، مشهد، الجا الرضو، ۱۴۱۸ق.
- معرفت، محمد هادی، *صیا القرآن من التحریف*، قم، انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ق.
- نجاشی، احمد بن علی، *رجال نجاشی*، تحقیق سید موسی شبیری زنجانی، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۲۴ق.